

Šlosar, Dušan

Diachronní pohled na prostě vidové významy slovesných prefixů v češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1977-1978, vol. 26-27, iss. A25-26, pp. [97]-109

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100574>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DUŠAN ŠLOSAR

DIACHRONNÍ POHLED NA PROSTĚ VIDOVÉ VÝZNAMY SLOVESNÝCH PREFIXŮ V ČEŠTINĚ

0.1 Chápeme-li dokonavý vid jako individuaci děje¹ spojenou s jeho determinací (prostorovou, časovou, měrovou, fázovou nebo jinou), pak můžeme konstatovat, že schopnost perfektivizace má slovesný prefix téměř vždy, je-li připojitelný k infinitivní formě (výjimku tu činí jen prefixy se zdloženým vokálem jako *ná-*, *při-* apod.). Jen v menšině případů je to individuace nevnášejší žádný vnější významový prvek, konstatující prosté dovedení děje ke stavu očekávanému z hlediska pojmenování děje samého. Způsob determinace je přitom závislý na sémantice slovesného základu; např. u sloves pohybových prostá perfektivizace vůbec možná není. Menšina s prefixy, které nazýváme prostě vidovými, není zcela jednolitá. Pojem prostě vidové předpony by bylo lze jemněji dále členit a rozeznávat např. významy dovedení děje do konce nebo k očekávanému výsledku, děje komplexně pojatého apod. Avšak hranice mezi těmito významy na jedné straně a významy lexikálně modifikujícími na straně druhé je sdostatek výrazná. Při strukturně sémantické analýze² nelze totiž význam prostě vidového prefixu vyjádřit lexikálně (adverbiem apod.) jako významy jiné.

Vid tedy, stejně jako numerus u jmen, není, jak konstatuje už Kopečný,³ vyjádřením vztahu, nýbrž je to z velké části vyjádření sémantiky, arci s velkou mírou abstrakce. Fakt, že se vid kříží s kategorií času, tuto jeho povahu do značné míry zastírá. Je tedy slovesný vid kategorie gramatikalizovaná, nikoli však gramatická sensu stricto.

0.2 Diachronní pohled na české sloveso (provedený metodou srovnání pěti synchronních průřezů pocházejících z různých období mezi 13. a 20. stoletím a srovnáním nejstaršího z nich se stavem staroslověnským) nás přesvědčuje o užitečnosti rozlišovat prefixovaná perfektiva, k nimž existují vidové protějšky mající formu sekundárních imperfektiv, a prefixovaná perfektiva, jejichž imperfektivními protějšky jsou slovesa prostá, např. *uklidnit* — *uklidňovat* × *uvěřit* — *věřit*. Většina aspektologů považuje toto rozlišování za nepodstatné, ale skutečnost, že imperfektivní protějšky v podobě sekundárních imperfektiv v některých případech během historické doby přezívají, zatímco jindy zanikají nebo vůbec nevznikají, představuje praktickou oporu našeho pojetí.

¹ Tato individuace je de facto verbálním protějškem singulárového pólu kategorie numeru u jmen; viz A. Erhart, *Pluralformen und Pluralität*, Archiv orientální 41 (1973), 243—255.

² E. Sečaninová, *Klasifikácia predpón v slovenských jazykoch (na základe štruktúrno-sémantickej analýzy)*, Československé přednášky pro VII. mezinárodní zjazd slavistov (Varšava 1973), Lingvistika, Praha 1973, str. 195—201.

³ F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, str. 6.

Prostě vidovou funkci mívají během historické doby prefixy *na-*, *o/ob(e)-*, *po-*, *pro-*, *pře-*, *při-*, *roz(e)-*, *s(e)-*, *u-*, *vy-*, *z(e)-*, *za-*. Jistým indikátorem prosté perfektivizační role prefixů je od počátku historické doby menší počet doložených sekundárních imperfektiv. Tak v českém textu ŽaltWittb z 13. století lze souhrnný poměr prefigovaných prefixů k sekundárním imperfektivům vyjádřit koeficientem 3,7. Prefix *z(e)-* však vykazuje koeficient 7,6, prefix *roz(e)-* 6,4, *u-* 5,5, *na-* 4,7, *vz(e)-* 4,2, *při-* 3,8 a konečně *po-* se shoduje s průměrnou hodnotou 3,7. Ostatní prefixy mají koeficienty nižší, prosté perfektivizaci slouží tedy jen okrajově.

Relativně omezenou úlohu mají při prosté perfektivizaci prefixy nazývané subsumpčními, totiž ty, jež vyjadřují významový rys, který je už komponentem významu samého slovesného základu.⁴ V takových případech prefix působí dojmem, jako by byl lexikálně zcela prázdný, a jeho funkce se pak interpretuje jako čistě vidová. K těmto prefixům lze počítat především *pro-*, *pře-*, *při-*, *roz(e)-* a také *na-* ve spojení se slovesy jistých významů.

1.1 Prefix *při-* má takovou funkci už u staroslověnských sloves *približiti se*, *prikasati se*, *prilpěti* a *prilěpiti se* a obdobně pak u českých *přiblížiti se*, *prilnutí*, později *přítisknutí se*, *přivinnutí* apod. Není třeba podotýkat, že vhodných slovesných základů, s nimiž by tuto funkci plnil, není nijak mnoho, a proto není tato funkce prefixu *při-* nijak zvlášť významná. Důležité je, že ve všech případech existují sekundární imperfektiva. — Obdobně je tomu u prefixů *pro-* a *pře-*.

1.2 Poněkud odlišná je situace prefixu *roz-*, a to v tom, že projevuje o něco větší dynamiku; stsl. doklady jsou nečetné: *razoriti*, *razdrušiti*, *razdělití*, *rastajati se*. V rané staré češtině jsou reprezentanti této funkce početnější: *rozděliti*, *rozlúčiti*, *rozmnožiti*, *rozprostřieti*, *rozeskvřieti* (ŽaltWittb) — a později ještě *rozbořiti*, *rozhojniti*, *rozmoci se*, *rozploditi* (ŽaltBiblBen), *rozptýliti*, *roztršiti* (ŽaltBiblKral), *rozdroboti*, *roztrískati* (ŽaltBiblVácl), *rozdrtit*, *rozpliznout se*, *rozlát*, *roztavit* (novočeská verze žaltáře z 20. stol.). Z uvedeného materiálu je zřejmý předpoklad dynamičnosti této funkce: jsou jím rozšiřující se synonymní řady. Jen vzácně zde najdeme sloveso, k němuž by neexistovalo sekundární imperfektivum (snad stě. *rozeskvřieti*, z novočeských *roztavit* a *roztršiti*). Tyto útvary jsou vlastně rezultativa.

1.3 Přejít k jiné kvalitě nám naznačuje perfektivizační prefix *na-*. Za subsumpční je možno jej považovat ve staroslověnských slovesech *naplōniti se*, *nasytiti*, *nalešti* apod. (Prefix tu vyjadřuje velkou míru, která je jedním ze sémantických rysů základového slovesa.) Ale už v tomto stadiu je patrné šíření prefixu do synonymních řad: vedle *nasytiti* je doloženo také *napoiti*, vedle *naplōniti* také např. *nasladiti* a také *naostriti* apod., vedle *nalešti* také *naučiti* atd. Stav v staré češtině je velmi podobný: ve Wittb máme doloženo *napilniti*, *nasytiti se*, *napojiti*, *nakirmiti*; *napieti*, *natáhnúti*, *nadúti*, *naostriti* a také *naučiti* atd. Dále také *napisati* a *naroditi se*, v nichž měl subsumpční prefix *na-* původně význam prostorový. V oné době se ještě pravidelně setkáváme se sekundárními imperfektivy od těchto sloves. Během dalšího vývoje však některá sekundární imperfektiva zanikají a od nových synonym (čím dál šíře chápaných) se už nevytvářejí: *nasáknouti*; *nabrousití*; *nalíčiti*. Subsumpční

⁴ Viz F. Kopečný, *Slovesný vid v češtině*, Praha 1962, str. 91, a tam citovaný I. Poldauf (SaS 15, 49—65) a A. Vaillant (RÉS 22, 32).

charakter prefixu *na-*, v nejranějších stadiích ještě zčásti zřetelný, byl postupně zastřen.

2.0 Ostatní prostě vidové prefixy překonaly toto subsumpční stadium už dříve: synonymní řady, kterými se původně subsumpční prefixy šířily, přerostly v rozsáhlé sémantické skupiny — mimo jiné také skrze antonyma, jak svědčí stč. doklady *vyprázdniti* → *vyplniti*; stsl. (*izmvrěti* →) *iznemošti* → *iscěliti* (→ *izvracevati* atd.). Tyto sémantické skupiny lze vymezit jen velmi zhruba a jistá část útvarů vždy zbývá jako nezařazená (což ovšem může být způsobeno i kusostí našeho dosavadního materiálu).

2.1 Staročeský perfektivizační prefix *s(e)-* nacházíme v raném textu Wittb ve skupinách sloves constituendi (*stvoriti*, *skutiti*, *smysliti*), conservandi (*skrývati*, *slitovati se*, *smilovati se*, *spásti* „spasiti“, *spomoci*, *sprostiti*), errandi (*selhati*, *selstiti*, *shřešiti*, *smůtiti se*, *smýliti se*) a delendi (*sežrati*, *shnlti*, *skrúšiti*, *sleptati*, *széci*). Tento stav je shodný s poměry staroslověnskými: v PsSin je tak perfektivizována skupina sloves constituendi (*sъvršiti*, *sъdělati*, *sъzъdati*, *sъtvoriti*), sloves conservandi (*sъbljusti*, *sъkryti*, *sъnabъdēti*, *sъchraniti*) i sloves errandi (*sъblazniti*, *sъgrěšiti*, *sъlъgati*, *sъmesti*, *sъmōtiti*) a sloves delendi (*sъgniti*, *sъkrušiti*, *sъněsti*, *sъlomiti*, *sъtožiti*, *sъtlěšiti*, *sъtrěti*).

Další vývoj v češtině podává svědectví o jen omezené dynamice v prvních třech významových skupinách (přibývá jen *sželiti se*, *spáchatí* v Ben, *sformovati*, *sklenouti*, *schráníti (se)* v Kral, *spůsobiti* ve Václ). Žato ve skupině sloves s významem likvidace je čistě perfektivizační prefix *s(e)-* velmi produktivní po celou historickou dobu, srovnej *skonati se*, *spáliti*, *sstarati se*, *strápati*, *stroskotati* objevující se poprvé v Ben, *sehliti*, *skličiti*, *ssoužiti*, *sškrvknouti se*, *svadnouti* v Kral, *setřiti*, *shladiti*, *skaziti*, *skormoutiti*, *spořádati*, *sprzniti*, *silouci* ve Václ, *shltnout*, *shořet*, *sklát*, *sžehnout* v nové verzi. — Do těchto skupin se nezařazují jen ojedinělá stará perfektiva jako *seznať*, *slíbiti*, *srozuměti*, *strpěti*, *svitěziti*. Za upozornění stojí, že až na výjimky se prefix *s(e)-* objevuje jen u sloves počínajících na neznělý konsonant nebo *h* či *v*.

Největší počet těchto perfektiv je doložen ve verzi Václ, v novém textu je jich poněkud menší počet, většinou díky pravopisné změně (ubývá *svitěziti*, *svadnouti* apod.), ale i díky reprefixaci či deprefixaci slovesa (*splesati*, *spomoci*).

2.2 Prefix *o/ob(e)-* se uplatňuje v prostě perfektivizační funkci především u deadjektivních sloves. Jeho východiskem tu byla zřejmě slovesa odvozená z adjektiv vyjadřujících vlastnost, která se manifestuje na povrchu, vnějším vzhledem (*ogoliti*), a od nich se rozšířil k řadě sloves jiných, tranzitivních faktitiv i intranzitiv (*obnoviti*, *obogatiti*; *oněměti*). U deadjektiv je ve staroslověnské spolu s *u-* nejproduktivnější prostě perfektivizující předponou; sekundární imperfektiva jsou u tranzitiv doložena asi v nadpoloviční většině, u intranzitiv jen ojediněle. V rané staré češtině je stav podobný, srovnej *obnoviti*, *obohatiti* — *obvetšeti* apod. Počet deadjektivních sloves perfektivizovaných prefixem *o/ob(e)-* je ve Wittb a Ben zhruba stejný jako v PsSin. Formace nedoložené ve staroslověnské přitom dokumentují pokračující produktivitu v češtině, uplatňuje se ovšem více u tranzitiv, srovnej *okřivaviti*, sek. ipf. *obostřovati (se)* — *omdlěti* atd. ve Wittb, *oblíbiti*, *obměkčiti*, *ospravedliti* — *osiřeti* apod. v Ben. Počínaje verzí Kral se už nové formace objevují zřídka (sek. ipf. *očerstvovati*; *osvoboditi*) a celkový počet doložených formací klesá. Ve střední době tedy perfektivizace deadjektiv pomocí našeho prefixu začíná stagnovat. (V této funkci se uplatňují

jeho konkurenti *z(e)-* a částečně *u-*.) V češtině jsou sekundární imperfektiva s prefixem *o/ob(e)-* méně obvyklá než ve staroslověňštině.

Při perfektivizaci ostatních slovotvorných či sémantických skupin sloves hraje prefix *o/ob(e)-* podružnou roli. Nepočítáme sem případy, kdy má funkci spouřformantu denominálních faktitiv (typ *očěpiti*).⁵

2.3 Pomocí prefixu *u-* se děje rovněž perfektivizace deadjektiv: ve staroslověňštině je to jeho dominantní funkce. Mezi několika desítkami sloves jako *ublažiti*, *uběliti*, *ugotoviti*, *ukrěpiti* jsou výjimkou intranzitiva jako *uměknouti*, avšak běžné jsou případy, u nichž je tranzitivnost anulována pomocí formantu *se*: *uglobiti se*, *upodobiti se* apod. Sekundární imperfektiva jsou doložena v menšině případů. Raná stará čeština tak perfektivizuje deadjektiva méně často: nejsou doloženy formace jako např. **(uběliti, uddeliti, uměknúti, uciziti)*, které byly ve staroslověňštině běžné — příslušná slovesa se perfektivizují prefixy jinými. Ale regrese — podmíněná patrně i nemožností přehovát stejné oba členy protikladu tranzitivnost — intranzitivnost — pokračovala: v Ben už nenacházíme *učistiti, usiliti, usvětiti, uveseliti (se)*, doložené ve Wittb, a v pozdější době v důsledku reprefixace ustupují i další imperfektiva: *ukrotiti, umenšiti, upřikřiti se*...

Široké uplatnění při perfektivizaci deadjektiv v raných dobách nepochybně umožnilo expanzi prefixu *u-* k množství sloves různých významů. Už ve staroslověňštině se jím perfektivizují také slovesa vnímání (*uslyšati, uzvrěti*, také *uvěděti*), některá faktitiva (*umoriti, umočiti, upoiti, uzřlobiti, umastiti, ustrašiti, ustrotiti, utěšiti* a „prázdné“ faktitivum *učiniti*). Nadto pak některá slovesa další: *umysliti, umyti, uspěti, uktstiti, ubojati se, ustyděti se*. (Snad právě mezi nimi jsou útvary, které zprostředkovaly přechod původně zřejmě separativního *u-* k funkci prosté perfektivizace: *umyti* apod.) Jen zřídka najdeme synonyma s jinými prefixy (*uzřlobiti* // *ozřlobiti*, *umočiti* // *omočiti*, *upřčiti se* // *oplřčiti se*). Avšak obdobné paralely jsou někdy významově rozrůzněny, např. *umyti* × *omyti*, *udržati* × *održati*, *uslyšati* × *oslyšati*.

Také v rané staré češtině se perfektivizační *u-* uplatňuje u podobných sloves: srovnej percepční slovesa *uzřieti* a *upatřiti*, *uposlúchati*, *urozoměti*; faktitiva *učstiti*, *udiviti*, *utěšiti* aj., jakož i *učiniti*, a pak ovšem zvýrazňující se skupina sloves vyjadřujících nepříznivé působení: *udulati*, *uhaněti*, *ukárati*, *umoriti*, *usmirtiti*, *ullačiti* (zde ovšem není prefix *u-* absolutně čistě perfektivizační). V menšině jsou slovesa jiných významů: stavová *umřieti*, *usnúti*, *ustirnúti*, *ustyděti se*, *utirpěti*, *uváznúti*. V rané staročeské verzi Wittb je těchto imperfektiv s prefixem *u-* o něco méně než v PsSin. Synonyma s prefixem *o/ob(e)-* se neobjevují.

Novější verze pak ukazují, že tak pokračuje perfektivizace sloves vnímání (*uslyšeti*, také *uvěřiti* Ben, *urozuměti* Kral, *uvidět* a další slovesa z novočeského úzu — *ucítit* apod). Stejně je tomu s faktitivou (*ukojiti*, *utajiti* ..., *učiniti*, *udělati* Ben atd.) a se slovesy s rysem „nepříznivého působení“, v jejichž prefixech ovšem stále více vystupuje do popředí význam „zničení dějem“: *udusiti*, sek. ipf. *utiskati* Ben atd., až k novočeským slovesům *ubit*, *udolat*, *ušlapat*, *uštvat*; zde ovšem tento lexikální význam dominuje. Kupodivu se později postupně rozrůstá i skupina intranzitivních sloves, např. *užasnouti se* Kral, *umdlít*,

⁵ Viz V. Martínková, *Předpona o-, ob- ve staré a nové češtině*, LF 98 (1975), str. 208—219.

uzrát — novočeská verze. Důležitější než tato skutečnost sama je fakt, že sémantické skupiny sloves sem patřících se během historické doby pozvolna rozpouštějí.

Výrazně se projevuje produktivita perfektivizujícího *u-* také v té skutečnosti, že se postupně objevuje u některých prostých perfektiv; jeho funkce v takových případech zřejmě není jiná než vnějškově manifestovat jejich perfektivnost: *u chopiti*, *uleknúti se Ben*, *uposlechnouti Kral*, *ulehnout*, *usednout*, *uzavřít* v novém textu.

Z perfektiv doložených v nové verzi nemá asi třetina sekundární imperfektiva; jejich imperfektivním protějškem je sloveso prosté. Po celou historickou dobu je tomu tak u všech sloves percepčních a u „prázdných“ faktitiv *učinit* a *udělat*.

2.4 Prefix *za-*, ve staroslověnštině v prostě perfektivizační funkci velmi málo využívaný (např. *zavětiti*, *zaprětiti*, *zaštititi* apod.), objevující se převážně u sloves se sémantickým komponentem „překázení“, je hned v rané staré češtině zastoupen poměrně často. Jeho využití u sloves různých významů není nijak nápadně vyhraněno, ale přesto většina perfektiv jím vytvořených jsou rovněž slovesa vyjadřující „překázení“: *zabrániti*, *zalconiti* || *zasloniti*, *zamračiti*, *zastieniti*, *zastříeti se*, *zatajiti*, *zatisknúti* „zacpati“; dále zde nacházíme slovesa významu „vraždit“: *zabiti*, *zahladiti*, *zahubiti*, *zatrátiti*, *zatrúti* „pobít“, ale i slovesa jiných významů (*zahanbíti se*, *zahynúti*, *zamúti*, *zapláti*). Synonyma jsou vzácná (většinou odjinud doložená): *ubiti*, *utajiti*. Další verze (Ben) svědčí o dynamičnosti této funkce, ale využití není ještě příliš vyhraněno: přibývá sice sloves *necandi* (*zamordovati*), ale také slovesa *zahřieti se*, *zachovati*, *zanetbati*, *zapřisiecti (se)* atd. Zároveň začínají krystalizovat dvě další významové skupiny užívající převážně toho prefixu, a to slovesa optické manifestace (*zakaliti se*, *zatmieti* a *zatemniti* a snad i *zamúti* a *zarmúti se*) a slovesa akustické manifestace (*zahřimati*, *zavolati*). A zvláště ona se pak ukazují jako dynamická: verze Kral má prostých perfektiv se *za-* celkově menší počet než Ben, ale přesto dokládá nově *zapjřiti se*, *zastkviti se* a snad sem patří i *zatrásti se*. Ve Václ nových útvarů rovněž není mnoho: sloveso překázení *zameziti*, zvukové *zahřmíti*, optické *zasvítiti se*, ale novočeská verze podává přesvědčivé doklady dynamiky: *impediendi zahalit*, *zastřít*, optické *zaplát*, *zasmušit se*, *zazářit*, ale hlavně akustická slovesa *zadout*, *zahučet*, *zajásat*, *zaplesat*, *zaskřípat*, *zašeptat*, *zašustit*, *zaúpět*, *zazpívat* a nadto několik sloves podobných slovesům optické manifestace: *zakolísat*, *zavrávorat* apod. Objevují se ovšem i útvary do těchto skupin nezapadající: *zacelit*, *zachránit*, *zajistit*, *zaručit*, *zavlažit*, *zatrpknout*. U sloves optické a akustické manifestace se během celé historické doby neobjevují sekundární imperfektiva.

2.5 Perfektivizační *po-* je časté už ve staroslověnštině. Uplatňovalo se tu u sloves různé sémantiky: u sloves s rysem „likvidace“ (*pogřtiti*, *pogubiti*, *pogybnouti*, *požešti*, *požřeti*, *požeti*), sloves polohových (*položiti*, *posaditi*, *postaviti*, *potopiti*), pohybových (*poběžati*, *povrěšti*, *poslati*, *potešti*, *pochytiti*) a řady dalších. Jen k menšině takových formací neexistují (nebo nejsou doložena) sekundární imperfektiva: např. *pogladiti*, *pozrěti*, *požeti*, *pomoliti*, *pomračiti se*, *popěšti se*, *porčiti se*, *postignouti*, *postradati*, *potaiti*. K takovým slovesům jsou také málokdy doloženy synonymní útvary odvozené jiným prefixem (např. *pomoliti* || *umoliti*, *pomračiti se* || *omračiti se*, *potaiti* || *utaiti*). Ale u sloves se sekundárními imperfektivy jsou synonyma mnohem častější, např. *pogu-*

biti // *izgubiti*, *pogybnoti* // *izgybnoti*, *požešti* // *izžešti* // *sžešti*, *posramiti* // *osramiti* // *usramiti*, *postaviti* // *ustaviti*, *potopiti* // *utopiti*. Většinou jsou doložena sekundární imperfektiva i od těchto synonym. Raná stará čeština, která využívala perfektivizujícího *po-* v menší míře, vykazuje jen dílčí, menšinovou shodu se staroslověnským stavem: Wittb dokládá prefix *po-* u několika sloves s rysem „likvidace“ jako *pohltiti*, *potlačiti*, *požřieti* a u sloves polohových jako *položiti*, *posaditi*, *postaviti*, *pohřížiti* a *pověšiti*. Jako novum jej zato nacházíme u početnější skupiny sloves s významem „zaujetí (hodnotícího) postoje“: *počstiti*, *podiviti*, *pohaniti*, *pohoršiti*, *pochváliti*, *pokořiti*, *políbiti*, *popestiti*, *posúdit*, *potupiti*, *potupniti*, *požehnati*, zatímco u sloves pohybových jej najdeme jen ojedinele: *pohnúti se* (zde je ovšem jen prázdným symbolem perfektivnosti, protože sloveso prosté je už samo perfektivní) a *pochvátiti*. U sloves pohybových pak rychle mizí, protože tu začíná zastávat jinou funkci — futurální. Synonymie je i zde velmi častá: *počstiti* // *učstiti*, *podiviti* // *udiviti* // *vzdiviti*, *pohaniti* // *uhaniti*, *pochvátiti* // *uchvátiti*, *položiti* // *uložiti* // *složiti*, *postaviti* // *ustaviti*, *posvietiti* // *usvietiti*, *pollačiti* // *utlačiti* // *ztláčiti*, *potvirditi* // *utvirditi* // *stvirditi*, *požádati* // *vzžádati*. (Nejčastějším konkurentem je tedy prefix *u-*.) Sekundární imperfektiva jsou obecně doložena častěji než ve staroslověštině.

Pozdější verze Ben přináší sloves s prázdným *po-* výrazně více než Wittb, ale v podstatě jen rozmnožuje synonymní řady (slovesy *poblúdit*, *pokárati*, *pomstíti*, *pormútit*, *potreskati*, *pohrdati* apod.); pouze sloves s formálním prefixem (který vnějškově manifestuje perfektivní povahu slovesa dokonavého už v prosté podobě) je zde mnohem víc: *polapiti*, *pominúti*, *pozuostati*, *pozuostaviti*. Ojedinelá slovesa nelze zařadit do žádného z uvedených sémantických okruhů: *počisti*, *poraziti*, *poroditi*, *potvrditi*, *poznati*. Ale všechny verze pozdější jsou jen svědectvím o konci produktivity *po-* v této funkci: přinášejí méně dokladů a mezi nimi jen výjimečně takové, které by nebyly doloženy v našem textu dříve: *poctiti*, *pohitovati*, *pojistiti* Kral, *poděkovat*, *pohrozit*, *polekat se* v novočeské verzi. Jen doklady na *po-* formální jsou stále početnější: *poshověti*, *poskytnouti*, *poslhnouti* Kral. Je tedy vrehol produktivity prostě perfektivizujícího *po-* asi v době vzniku verze Ben, tj. na konci 15. století.

2.6 Prefix *vy-* je málokdy lexikálně zcela prázdný. Je to důsledek skutečnosti, že se na našem území vyskytuje vedle prefixu *z(e)-*, jehož významové východisko bylo od původu shodné. Onen konkurující prefix se během historické doby uplatňoval stále výrazněji ve funkci prostě perfektivizační a jeho lexikální význam byl přitom zatlačován do pozadí. Je tedy jen logické, že se u prefixu *vy-* lexikální významy udržují. O této dělbě funkcí mezi oběma prefixy svědčí také počty sekundárních imperfektiv. Zatímco u *z(e)-* je poměr všech doložených perfektiv k sekundárním imperfektivům ve Wittb 7,7, v Ben 5,6, v Kral 2,7, ve Václ 4,1 a v novočeské verzi opět 7,9, má tento koeficient u prefixu *vy-* tyto hodnoty: Wittb 2,7, Ben 1,5, Kral 1,2, Václ 2,1, novočeská verze 3,2. Prefix *z(e)-* tedy po celou historickou dobu byl a je výrazně lexikálně prázdnější než prefix *vy-*. Paralelní formace, jako např. *vypraviti* // *zpraviti*, *vyschnúti* // *zeschnúti* Wittb, *vyhynúti* // *zhynúti*, *vybieliti* // *zbieliti*, *vyvoliti* // *zvoliti* Ben, atd., jsou přitom jen málokdy synonymy.

Prefix *vy-* je ve staroslověštině (mezi ojedinelými doloženými slovesy) ve funkci prostě perfektivizace neznámý, ale v rané staré češtině (Wittb) je už u jistého počtu sloves doložen. Jsou to slovesa separace (*vyprázdňiti*, *vyschnúti*) a slovesa pojmenovávající komunikační akt (*vymluviti*, *vypraviti*, *vyzvěsto-*

vati. . .). U sloves obou významových okruhů je perfektivizační *vy-* produktivní: další verze přináší navíc např. *vybielíti*, *vyčistíti*, *vypálíti*, *vysvobodíti* pro první z nich, dále *vyptati*, *vyřéci* a sekundární imperfektivum *vypoviedati*. Přináší i novum: slovesa obsahující sémantický rys konstituování: *vykrmíti* a snad sem lze zařadit i *vyučíti*. A produktivita je nesporná po celou historickou dobu, jak svědčí Kral synonymy k první skupině *vymazati*, *vypleníti*, *vyplundrovati*, *vyprahnouti* a dále slovesy *vyznati*, *vyzpytovati* a sek. imperfektivy *vyhlašovati*, *vykřikovati*, patřícími do druhé sémantické skupiny. Jsou i nové doklady na slovesa constituendi: *vycvičíti*, *vykonati*, *vykvěsti*, *vystavěti* a sek. ipf. *vytkávati*. Sekundární imperfektiva jsou často doložena a u většiny takových formací aspoň možná. Další doklady z Václ: ad 1) *vysušiti*, ad 2) *vyjeviti*, *vysloviti*, sek. ipf. *vypravovati*, ad 3) *vychovati*, *vyskoumati*, *vystrojiti*, sek. ipf. *vyšlechtivati*. Produktivita tu neutuchla ani v nové češtině: *vyčerpat*, *vymýti* v první skupině, *vyľhat*, *vyľičit*, *vypíľat* ve druhé a *vypěstovat*, *vytvorit*, *vytýčít*, *vymysľit* jsou toho doklady. Sekundární imperfektiva jsou méně běžná u sloves komunikace. V nové verzi jsou doložena i jiná slovesa perfektivizující pomocí našeho prefixu, např. *vyčkat*, *vydržet*, ale u jejich prefixu proniká významový odstín „do konce časového úseku“. Prefix *vy-* perfektivizuje také sloveso *zkoušet*.

Je tedy zřejmá omezenější produktivita prefixu *vy-* u sloves separace, ale živá produktivita u sloves komunikace a u sloves constituendi. Nejblíže k čistě vidovému významu má v nové češtině u sloves pojmenovávajících komunikační akt.

2.7 Prostě perfektivizační funkce prefixu *vz(e)-* je okrajová (nezahrnujeme sem perfektivizační funkci spojenou s významem ingresivním) a lze o ní mluvit jen v rané staré češtině (a samozřejmě i ve staroslověnštině). V obou příslušných verzích našeho textu slovesa, u nichž lze prefix *vz(e)-* považovat za perfektivní (či rezultativní), jsou však různá. Ve staroslověnštině má prefix *vъz-* subsumpční povahu u sloves vyjadřujících děj probíhající vzhůru (*vъskypěti*, *vъzveličiti*, *vъzdrastiti*) nebo proti něčemu (*vъzbraniti*). U ostatních sloves, jako *vъspítěti*, *vъsprositi*, *vъschaliti*, *vъzvěstiti*, *vъziskati*, *vъstęgnęti*, *vъschytiti*, jde o prostou perfektivizační prefixem, jenž je lexikálně už zcela prázdný. Nejčastějším konkurenčním prefixem je *iz-* (*isprosi*, *izvěstiti*, *izdrastiti*, *iziskati*), méně často je synonymum tvořeno prefixem *po-* (*pochvaliti*, *pochytiti*).

Stará čeština takové formace ze starších stadií vývoje nezdedila nebo nedochovala, nejstarší naše verze dokládá slovesa jiná: perfektivizuje se tak např. *vzhájiti*, *vzmozžiti*, *vzploditi*, *vzkřiesiti*, *vzveličiti* sě (zde jde o prefix subsumpční), dále *vzbřížditi*, *vzbuditi*, *vzchovati*, *vzmírzěti*, *vzpyčati*, *vzkusiti*, *vzřieti*. Konkurenční formace jsou méně časté i jednotlivé: *vzmožiti* || *rozmožiti* || *umnožiti* || *zmnožiti*, *vzbřížditi* || *zabřížditi*, *vzchovati* || *otchovati*, *vzvýšiti* || *povýšiti*, sek. ipf. *vzkušovati* || *zkušovati*; *vzřieti* || *uzřieti* || *vezřieti*. U většiny forem však sekundární imperfektiva doložena nejsou.

V důsledku pozdějšího úpadku tohoto prefixu⁶ i naše prostě perfektivizační funkce záhy zanikla a v dalších vývojových stadiích se uplatnili buď jen někteří z uvedených konkurentů, nebo obdobně nově vytvořené formace.

2.8 Prefix *z(e)-* je od rané staročeské doby mezi prostě perfektivizačními předponami nejčastěji zastoupen — na rozdíl od staroslověnštiny, kde má

⁶ Viz D. Šlosar, *Vývoj funkcí slovesného prefixu vz- v češtině*, SPFFBU A 22/23 (1974—1975), str. 37—42.

prostě perfektivizační povahu zřídka a většinou je přitom zřejmá jeho subsumpční povaha: *izmlčknúti, izmyti, iskončati se, ispraviti, isprostiti, istaiti, istčliti, isočiti, iseknúti, išteznúti* ... Asi k polovině takových perfektiv jsou ještě doložena sekundární imperfektiva. Avšak přestože si prefix *z(e)-* udržuje svou početně dominantní roli v češtině během celé historické doby, jeho vývoj je poměrně komplikovaný. V nejranější verzi se uplatňuje především u sloves vyjadřujících likvidaci, jako *zbiti, zbósti, zemřieti, zetřieti, zhnúti (sě), zhubiti, zhyňúti, zjiesti, zlomiti, zprostiti, ztepati, ztratiti, zžéci* (zde je ještě jasně patrné subsumpční východisko prefixu), a u sloves znamenajících nepříznivé působení, zhoršení (představujících široce chápaná synonyma k prvním), jako *zdrážditi, zkaliti, zkaziti, zmazati, zpirzniti, ztláčiti*. Zákonitě se tento prefix objevuje také u některých antonym k těmto dvěma skupinám sloves, u sloves vyjadřujících vznikání, např. *zjěviti (sě), zmnožiti, zmysliti, zpomanúti* ... Dále se prostě perfektivizační *z(e)-* uplatňuje u sloves deadjektivních. V rané staré češtině se jím ovšem perfektivizují především intranzitiva, např. *zemdlěti, zeschnúti // zsechnúti, zlačněti, znedužněti, znemocněti, zsytěti, ztučněti, ztvirděti*, ale proniká už i k tranzitivním faktitivům: *zběliti, zlišiti, změkčiti, zsušiti*, a samozřejmě i k slovesům, u nichž je polarita tranzitivnost — intranzitivnost vyjadřována formantem *sě*: *zveseliti sě*. (Podle těchto sloves má pak náš prefix i perfektivum *změňiti*.) Zdá se, že právě tato skupina sémanticky různorodých deadjektiv zprostředkovala šíření prefixu *z(e)-* i k dalším skupinám sloves, jež nelze zařadit do sémanticky vyhraněných skupin výchozích. K těmto slovesům počítáme např. *zezřieti, změřiti, zplameniti, zpytati, zrozoměti, ztřiesti, zvoliti*. Jak se dále ukáže, deadjektivní slovesa spolu s touto skupinkou byla nástupištem k výraznému šíření prostě perfektivizačního *z(e)-* k dalším slovesům různých významů.

Avšak tento vývoj nebyl nijak přímočarý. Mnoho útvarů z nejranější verze má totiž synonyma vytvořená jinými prefixy, nejčastěji *u-* a *za-*, a právě z těchto synonymních dvojic v dalším vývoji zanikají nejčastěji formace perfektivizované prefixem *z(e)-*, srovnej *zbiti // zabiti, zdrážditi // rozdrážditi // vzdrážditi, zezřieti // uzřieti, zjiesti // sniesti, zplameniti // rozplameniti, zprostřieti // rozprostřieti, zstáti // ustáti, ztláčiti // potlačiti // stlačiti // utlačiti* apod. Opačné případy jsou spíš výjimečné: z dvojice *zmlknúti // přémilknúti* přežilo perfektivum s prefixem *z-*. Prefigované formace bez synonym zanikají ovšem méně často. Tyto skutečnosti ukazují ještě na jistou nevyhraněnost našeho prefixu v rané době.

Mladší verze Ben má prostých perfektiv s prefixem *z(e)-* zhruba stejný počet jako Wittb, ale návaznost mezi oběma soubory je menší, než je obvyklé. Konkurenční synonyma jsou tu už podstatně méně běžná, a pokud je nalzáme, jsou to převážně už jen dvojice, jež se udržely dodnes: *zhubiti // zahubiti, zhyňúti // zahyňúti, zkaliti // zakaliti, zmlknúti // umlknúti, zroditi se // naroditi se, zvdnúti // uvadnúti, zvoliti // vyvoliti*. Největší stálost projevuje skupina sloves vyjadřujících likvidaci: vedle sedmi shodných formací je v Ben navíc *zmařiti, zmizeti, zmordovati, zrušiti, zesnúti, ztlúci, zežrati*. Ve skupině sloves vyjadřujících nepříznivé působení jsou jen dvě shodná slovesa (*zkaliti, zkaziti*), ale velký počet dalších: *zďesiti, zhaněti, zklamati, zprotiviti se, zstrašiti, ztrápiti, ztryzniti, zvdnúti, zviklati*. Nové útvary jsou i mezi antonymy: *zkvěsti, zpuosobiti, zroditi se, zřiediti; zchváliti, zradovati se, zvelebiti*. Nově doloženo je i několik deadjektiv: *zkuhavěti, zuostřiti, zprotiviti se, zpusiti, zstarati*. A konečně

byla obohacena i skupina sloves sémanticky různorodých o útvary *zváznúti*, *zdržeti se*, *zvolati*.

Naznačená tendence pokračuje v podstatě beze změny v Kral. Relativně nejméně přitom přibývá sloves likvidace. Ve Václ projevuje největší dynamičnost právě skupina sloves, jež nepatří do žádné z vyhraněných sémantických skupin; ve skupině „likvidace“ jsou nové útvary ojedinělé. Takový stav je pak charakteristický i pro průřez současný.

Počet doložených sekundárních imperfektiv je poměrně malý; do verze Kral sice mírně stoupá, ale pak zase výrazně klesá (koeficient lexikální prázdnoty viz zde v § 2.6).

Sonda do historie prefixu *z(e)-* velmi názorně ukazuje vývoj prostě perfektivizační funkce postupující po skupinách sloves od subsumpčního východiska přes řady synonym a antonym až k téměř univerzální perfektivizační roli (u deadjektivních a jiných sloves).

3.0 Nesporné je, že rané staročeské texty se ve využívání prázdných prefixů shodují s textem staroslověnským jen v menšině případů. Přesto však vývoj v historické době někdy naznačuje, že stav reprezentovaný staroslověninou je možným východiskem. Přes častou existenci konkurujících útvarů v rané staročeské době je dále zřejmé, že sémantika slovesného základu je nejdůležitějším faktorem při výběru prostě perfektivizujícího prefixu (a to i v těch případech, kdy prefix nemá subsumpční povahu). Toto omezení začal během historické doby překračovat pouze prefix *z(e)-*; v nové češtině je nesporně nejuniverzálnějším produktivním prefixem v této funkci. Jen vzdáleně se mu v tomto ohledu přibližuje prostě perfektivizační *u-*. (Ve staroslověnině právě toto *u-* spolu s *po-* představovaly nejuniverzálnější prostě perfektivizační prefixy: staroslověnština tu reprezentuje stav o něco pokročilejší než raná stará čeština.)

3.1 Při sledování krystalizace vidových prefixů, která se dala aspoň v jisté vývojové fázi v souladu se sémantickými rysy sloves (je třeba mít na paměti, že jedno sloveso může mít takových důležitých sémantických rysů více), jsme v některých případech pozorovali konkurenci různých prefixů či možnost jejich paralelního užití v rámci téže skupiny.

3.2 V rané staré češtině jsou to především slovesa se sémantickým rysem „likvidace“, kde se uplatňuje perfektivizační *po-*, *s(e)-*, *z(e)-* a *za-*: srovnej *pohliti*, *požřieti* — *sežrati*, *shniti*, *skrúšiti*, *sleptati*, *sžeci* — *zbiti*, *zbošti*, *zemřieti*, *zetřieti*, *zhniti* (*sě*), *zhubiti*, *zhynúti*, *zjěsti*, *zломiti*, *zprostiti*, *zleptati*, *ztratiti*, *zžeci* — *zabiti*, *zahladiti*, *zahubiti*, *zatrati*, *zatrúti* „pobít“. Porovnání se stavem staroslověnským: *pogľetiti*, *pogubiti*, *pogybnuti*, *požřeti*, *požeti* — *sъgniti*, *sъkrušiti*, *sъněsti*, *sъломiti*, *sъtožiti*, *sъtlěšti*, *sъtrěti* — *izmyti*, *istъliti*, *isččiti*, *išteznuti* — *zaklati* — naznačuje, že slovesa s prefixem *po-* jsou v rané staré češtině patrně jen relikty dřívějšího způsobu perfektivizace sloves této významové skupiny (skutečně jich později nepřibývá), kdežto prefix *za-*, dříve řídký, začíná perfektivizovat slovesa s užším významem „vraždění“. Mezi hlavními dvěma prefixy staročeskými — tradičnějším, ale zprvu méně zastoupeným *s(e)-* a dynamickým *z(e)-* — se během historické doby pak tvoří aspoň v náznavu komplementární distribuce podmíněná hláskově: před neznělými konsonanty + *h*, *v* se ustaluje *s(e)-*, v ostatních případech *z(e)-*. Srovnej například *strápati*, *sehliti*, *spáliti*, *shořeti* — *zmařiti*, *zmordovati*, *zežrati*. (Novočeská grafika tuto tendenci nerespektuje.)

3.3 Jak jsme se přesvědčili už dříve, některé z perfektivizačních prefixů se mohou zákonitě objevit u sloves antonymních významů. Prefixy *s(e)-* a *z(e)-* a spolu s nimi prefix *vz(e)-* si v rané staré češtině konkurují také u sloves se sémantickým rysem vznikání (*constituendi*). Například *stvořiti*, *skutiti*, *smysliti* — *zjěviti* se, *zmnožiti*, *zmysliti*, *zpomanúti* — *vzkřiesiti*, *vzmnožiti*, *vzveličiti*. Srovnáme-li tuto situaci s průřezem staroslověnským (*stvorditi*, *svrdelati*, *svrdati*, *stvoviti* — *izdrastiti* — *vzvzeličiti*, *vzdrastiti*), vidíme, že delší tradici tu má asi prefix *s(e)-*. Zda rozšíření konkurenčního *z(e)-* v češtině má pozadí hláskoslovné, nebo jiné, nelze na základě našeho kusého materiálu rozhodnout. Pozdější ústup prefixu *vz(e)-* z této skupiny lze vysvětlit jeho počínajícím úpadkem. Jistou dynamiku během historické doby tu projevuje prefix *z(e)-*; později je doloženo např. *zkvěsti*, *zroditi se*, *zřiediti* atd., ale to je zřejmě důsledek výrazně se uplatňující univerzální perfektivizující role tohoto prefixu: zprefixace také postupně zatlačuje starší útvary jako *sformovati* Kral, *spůsobiti* Václ, *vzploditi* atd. V této nevyhraněné situaci se dostává do popředí perfektivizující *vy-*: teprve v Ben se objevují formace *vykrmiti*, *vyučiti*, ale pak se dynamicky šíří: Kral přináší *vycvičiti*, *vykonati*, *vykvěsti*, *vystavěti*, Václ *vychovati*, *vyskoumati*, *vystrojiti*, sek. ipf. *vyšlechtivati*; nová verze pak *vymyslit*, *vypěstovat*, *vytvořit*, *vytýčit* apod.

3.4 S konkurencí dvou perfektivizujících prefixů se setkáváme také u sloves vyjadřujících nepřiznivě působení; v rané staré češtině se tu uplatňují prefixy *u-* a *z(e)-*: *udulati*, *uhaněti*, *ukárati*, *ukroiti*, *umoriti*, *usmrtiti*, *utlačiti* — *zdrážditi*, *zkaliti*, *zkaziti*, *znemocněti*, *zpirzniti*, *zlačiti* ... Navázání tohoto souboru na starší stav není příliš pravděpodobné; tato skupina se zřejmě konstitovala jako synonymní (či spíše hyponymní) řada k slovesům obsahujícím rys „likvidace“. Lze uvést jen několik podobných staroslověnských sloves s prefixem *u-* a cenu tohoto svědectví přitom zmenšuje fakt, že prefix *u-* patřil ve staroslověnině k nejuniverzálnějším (*ubstiti*, *umoriti*, *ustrášiti*, *uzlobiti*). Tato skupina — ostatně nepříliš vyhraněná — se v dalším vývoji rozštěpila: prefix *u-* se dále uplatňoval ve speciálním významu „zničení dějem“: *udrusiti* Ben, nč. *ubít*, *udolat*, *ušlapat*, *uštvat*, *utopit*. Slovesa nemající tento speciální význam se v dalším vývoji perfektivizují spíše univerzálními prostě perfektivizačními prefixy a tvoří už kompaktnější soubor.

3.5 Zajímavé je i sledování konkurence perfektivizujících prefixů u deadjektivních sloves. V rané staré češtině tuto funkci plní *o/ob(e)-*, *u-* a *z(e)-*. Tímto souborem prostředků se raná čeština zčásti shoduje se staroslověninou: zde se využívá perfektivizačního *o/ob-* a *u-*, v menší míře pak *sv-* a *iz-*. Prefix *o/ob(e)-* ztratil svůj subsumpční charakter s tím, jak začal perfektivizovat slovesa z adjektiv označujících vlastnost, která se nemanifestuje vnějškově, povrchově, např. *oslabiti*, *okratiti* apod. Rozšíření mezi deadjektivy různých významů pak zprostředkovalo perfektivizační úlohu i u sloves jiných významů, například *ozlobiti*, *obništiti*, *osditi* (a také nepochybně spoluformant faktitiv typu *oplčiti*, *opravditi*, *oskvrniti* atd. je téhož původu). Mezi staroslověnskými deadjektivy je prefix spolu s *u-* nejproduktivnějším prostě perfektivizačním prefixem (před *iz-* a *sv-*). Případy paralelní derivace oběma nejproduktivnějšími prefixy jsou poměrně vzácné, srovnej např. synonyma *utežbčiti* // *otežbčiti*, *ochuděti* // *uchuděti*, *omrtvěti* // *umrtvěti* ... (Paralely jiného druhu jsou o něco běžnější: *utvrditi* // *stvrditi*, *umiliti* // *smiliti*, *okratiti* // *svkratiti*, *ugotoviti* // *svgotoviti* atd.) Transzitivnost či intranzitivnost přitom zřejmě nemá na distri-

buci obou prefixů žádný vliv, jak svědčí případy *oslabiti* — *oslaběti*, *uglōbiti* — *uglōběti*, *uglōbnōti*, *ochuditi* — *ochuděti* (||*uchuděti*), *usušiti* — *uszechnōti* (||*isušiti* — *iszechnōti*), *opustiti* — *opustěti*, *umrtviti* — *umrtvěti* (|| *omrtvěti*) atd. Oba se také uplatňují namnoze vedle subsumpčních prefixů, např. *isušiti* || *usušiti*, *isprazniti* || *uprazniti*, *raširiti* || *uširiti*, *ičistiti* || *očistiti* apod. Distribuce prefixů *u-* a *o/ob-* je tedy u staroslověnských deadjektiv nepostizitelná či volná. Sekundární imperfektiva jsou doložena vzácně, u intransitiv nejsou vůbec.

Zčásti odlišná distribuce je v rané staré češtině. Prefix *o/ob(e)-* při perfektivizaci deadjektiv převažuje nad prefixem *u-*, oba jsou však co do počtu formací předstiženy prefixem *z(e)-* (prefix *s(e)-* perfektivizuje deadjektiva vzácně). Také zde nacházíme paralelní prefixaci, např. *obvetšěti* || *zvetšěti*, *očistiti* || *učistiti*, *otišiti* || *utišiti*, *otvirditi* || *utvirditi*, *zmnožiti* || *umnožiti*, *zveseliti sě* || *uveseliti sě*, jejíž oba výsledky mají synonymní povahu. V pozdějších verzích však tyto paralelní formace mizí. Ale aktivní schopnost perfektivizovat oba členy protikladu tranzitivnost — intransitivnost má ve staré češtině už jen prefix *z(e)-*; srovnej *zemdliti* — *zemdleti*, *zsušiti* — *zsechnūti*, *ztučniti* — *ztučněti*. (Perfektivizace stejným prefixem je jinak samozřejmá u dvojic, kde tranzitivnost je neutralizována formantem *sě*, např. *obnoviti* — *obnoviti sě*.) Prefixem *u-* se (na rozdíl od staroslověnštiny) perfektivizují pouze tranzitiva. Výjimky jsou vzácně (*utichnūti*). Je tedy v rané staré češtině takováto distribuce perfektivačních prefixů: tranzitivum *umdliti*, intransitivum *omdliti* a dále protikladná dvojice *zemdliti* — *zemdleti*.

Tento počátek nové distribuce perfektivizujících formantů deadjektiv vedl k tomu, že se prefix *u-* vzhledem ke svému nejomezenějšímu možností dostával u deadjektiv postupně do regrese. Už v Ben nenacházíme *učistiti*, *usiliti*, *usvětiti*, *uveseliti* atd. Ta pokračuje i později a tak postupně reprefixací zanikla i další perfektivní slovesa: *ukrotiti*, *umensšiti*, *upřikřiti se* ... Prefix *o/ob(e)-* toto omezení neměl, a proto byl ještě nějakou dobu produktivní: v Ben je nově *obveseliti*, *obvlažiti* (ve Wittb jen *ovlažiti*), *ochuditi* (podle antonyma *obohatiti*), *ospravedliti*, *osiřeti* ... Od 16. století se tak perfektivizují nové formace deadjektivní povahy jen vzácně, ale regrese obdobná prefixu *u-*, při níž dochází k reprefixaci, nastupuje.

Avšak nejdynamičtější je u deadjektiv prefix *z(e)-*. V rané staré češtině (Wittb) perfektivizuje o něco častěji deadjektivní intransitiva (*zemdleti*, *zsechnūti*, *znemocněti*, *ztučněti*, *ztvirděti*, *zvetšěti*, *zlačněti*, *zsyťeti* ...) než tranzitiva (*zbieliti*, *zlišiti*, *zmečkčiti*, *zmnožiti*, *zprostiti*, *zveseliti (sě)*, *zsušiti*). V Ben a Kral se šíří převážně k intransitivům (*zkuhaveliti*, *zlačněti*, *zstarati*, *zbohatnouti*, *zbrīdnouti*, *zhořknouti*), poněkud méně k tranzitivům (*zpusťiti*, *zoškliviti*, *zstupiti*, *zvýšiti* — jinak se ještě perfektivizovala produktivním *o/ob(e)-*), ale ve Václ už nová tranzitiva převažují: *zhotoviti*, *zmenšiti* ... Produktivita se vystupňovala v nové době, kdy prefix *z(e)-* má při perfektivizaci obojích deadjektiv monopolní postavení.

4.1 Sledování perfektivizace sloves pomocí prefixů objasňuje genezi prostě vidových prefixů: první fázi představuje tzv. subsumpční stadium, v němž prefix vyjadřuje obecnější pojem, který je součástí sémantiky slovesného základu samého (*přiblížiti se*). Takový prefix se pak navenek jeví jako lexikálně prázdný, prostě vidový. Synonymními a antonymními řadami se pak takové prefixy šíří dále, a jak se postupně připojují i ke slovesům se sémantikou základu

relativně vzdálenější původnímu východisku, stávají se prostě vidovými v užším smyslu. Průvodním jevem, který však nenastupuje při tomto přerodu bezvýjimečně, je neexistence sekundárního imperfektiva (v některých případech i zánik dříve vzniklého). Z povahy tohoto procesu vyplývá, že distribuce prostě vidových prefixů má v podstatě sémantické pozadí. Ale u nejpokročilějších prostě vidových prefixů se toto sémantické omezení postupně rozrušuje a v důsledku toho se jich začíná užívat k perfektivizaci sloves různých významů. Zdá se, že důležitým mezistupněm k tomuto stadiu je produktivní role jistého prefixu při perfektivizaci deadjektivních sloves. V češtině mají takovou povahu především prefixy *z(e)-* a *u-*.

Fakt, že si v některých případech konkurují různé prostě perfektivizační prefixy v téže sémantické skupině sloves nebo i u téhož slovesa, neodporuje našim dosavadním zjištěním: slovesné významy jsou totiž konstituovány více sémantickými rysy a tento fakt může vést k perfektivizaci dvěma nebo několika prostě vidovými prefixy. Takový stav však obvykle netrvá příliš dlouho: buď dojde k zániku jednoho (či více) z konkurujících perfektiv, nebo se od sebe významově odliší.

Vlastní prostě perfektivizační prefixy jsou méně stálé než prefixy s jinými funkcemi: u perfektiv jimi vytvořených mnohem častěji dochází k reprefixaci jako důsledku zániku produktivity prefixu.

DIE REIN ASPEKTUALEN VERBALPRÄFIXE IM TSCHECHISCHEN IN DIACHRONISCHER SICHT

Der Autor fasst den Verbalaspekt als Individuierung der Handlung auf, die mit ihrer Determination verbunden ist. Die Art der Determination ist von der Semantik der verbalen Basis abhängig. Manche Präfixe weisen in Verbindung mit Verben bestimmter Bedeutungen lediglich die Aspektbedeutung auf, ohne gleichzeitig die verbale Basis lexikalisch zu modifizieren.

Es wird die Verbindungsmöglichkeit verschiedener rein perfektivierender Präfixe mit Verben verschiedener Semantik in fünf zeitlichen Querschnitten vom 13. bis 20. Jh. verfolgt sowie ferner die Konkurrenz einiger Präfixe in bestimmten semantischen Gruppen im Laufe der historischen Zeit. Der älteste frühalttschechische Stand wird konsequent mit dem Entwicklungsstand im Altkirchenslawischen verglichen.

Die Erforschung der Perfektivierung der Verben mittels der Präfixe erläutert die Entstehung der rein aspektualen Präfixe: die erste Phase stellt das sog. subsumptiv Stadium dar, in dem das Präfix einen allgemeineren Begriff wiedergibt, der allerdings als Bestandteil der Semantik der verbalen Basis allein fungiert (z. B. *přiblížití se*). Ein solches Präfix zeigt sich nach außen hin als lexikalisch leer, also rein aspektual. Durch die Synonym- und Antonymreihen gewinnen diese Präfixe immer mehr an Boden und indem sie sich auch an jene Verben anschließen, die vom ursprünglichen Ausgangspunkt semantisch relativ entfernt sind, werden sie zu rein aspektualen im engeren Sinne. Eine Begleiterscheinung, die jedoch bei dieser Umgestaltung nicht ausnahmslos auftritt, ist die Nichtexistenz des sekundären Imperfektivs (in einigen Fällen sogar das Schwinden des früher entstandenen). Aus der Eigenart dieses Prozesses erhellt, daß die Distribution der rein aspektualen Präfixe im Grunde semantisch bedingt ist (z. B. das alttschechische *vy-* perfektiviert unter anderem die Verben mit dem semantischen Merkmal der Beseitigung, der Separation — *vypáliti* — sowie ihre Antonyma, die Verben der Entstehung — *vyvíčiti*). Bei den Präfixen, die in ihrer Entwicklung zur rein aspektualen Bedeutung am weitesten gekommen sind, wird jedoch diese semantische Abgrenzung allmählich zerstört und infolgedessen werden sie sukzessiv als Mittel der Perfektivierung bei Verben verschiedener Bedeutungen verwendet. Es hat den Anschein, daß dabei eine wichtige Zwischenstufe von Bedeutung ist,

nämlich die allmähliche Durchsetzung eines bestimmten Präfixes bei der Perfektivierung der deadjektivischen Verben. Im Tschechischen sind es vor allem die Präfixe *z(e)-* und *u-*.

Die Tatsache, daß in einigen Fällen zwei rein perfektivierende Präfixe bei ein und demselben Verb miteinander konkurrieren, widerspricht in keiner Weise unseren bisherigen Feststellungen: die verbalen Bedeutungen sind nämlich durch mehrere semantische Merkmale konstruiert und diese Tatsache kann zur parallelen Perfektivierung mittels verschiedener rein aspektualer Präfixe führen. So wird z. B. das altschechische *tlábiti* durch die Präfixe *u-* und *z-* perfektiviert: durch das erste Präfix offensichtlich deswegen, weil das Verb faktitiv ist, durch das zweite wiederum aus dem Grunde, weil seine Bedeutung das semantische Merkmal „ungünstige Wirkung“ enthält. Ein derartiger Stand dauert niemals sehr lange: entweder kommt es zum Schwund eines dieser Perfektiva, oder sie werden semantisch differenziert. Die rein perfektivierenden Präfixe sind weniger konstant als die Präfixe mit anderen Funktionen: bei den durch diese Präfixe entstandenen Perfektiva kommt es des öfteren zur Repräfigierung, und zwar als Folge des Verlustes der Produktivität des Präfixes.

